

ADABIY TANQID VA ABDULHAMID CHO‘LPON IJODI: SUKUT VA ICHKI OZODLIK POETIKASI

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi

4- kurs talabasi

Rahmatjonova Ra‘noxon

Annotatsiya

Mazkur maqolada adabiy tanqidning nazariy asoslari va Abdulhamid Cho‘lpon ijodida sukut hamda ichki ozodlik poetikasining o‘ziga xos jihatlari ilmiy tahlil qilinadi. Cho‘lponning ijodiy merosi, ayniqsa, uning she‘riyatida va nasriy asarlarida sukut va ichki ozodlik motivlari qanday poetik vositalar orqali ifodalanganligi, ularning o‘zbek adabiy tanqididagi o‘rni va ahamiyati chuqur o‘rganiladi. Maqolada klassik va zamonaviy adabiy-nazariy yondashuvlar, shuningdek, mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlari asosida kompleks tahlil amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: adabiy tanqid, Cho‘lpon, sukut, ichki ozodlik

Abstract

This article explores the theoretical foundations of literary criticism and examines the unique features of the poetics of silence and inner freedom in Abdulhamid Chulpon’s works. The study focuses on how motifs of silence and inner freedom are expressed through poetic devices in Chulpon’s poetry and prose, and analyzes their significance in Uzbek literary criticism. The article employs classical and modern literary-theoretical approaches, as well as regional and national scholarly research, to provide a comprehensive analysis.

Keywords: literary criticism, Chulpon, silence, inner freedom

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические основы литературной критики и особенности поэтики молчания и внутренней свободы в творчестве Абдулхамида Чулпона. Особое внимание уделяется тому, какие поэтические средства используются для выражения мотивов молчания и внутренней свободы в его поэзии и прозе, а также значению этих мотивов в узбекской литературной критике. В статье применяются классические и современные литературоведческие подходы, а также исследования региональных и национальных ученых для комплексного анализа.

Ключевые слова: литературная критика, Чулпон, молчание, внутренняя свобода

Kirish

Adabiyot insoniyat tafakkurining chuqur qatlamlarini aks ettiruvchi va jamiyat hayotining turli bosqichlarida o'ziga xos ijtimoiy-madaniy vazifani bajargan san'at turi sifatida doimiy ravishda adabiy tanqidning e'tibor markazida bo'lib kelgan. Ayniqsa, XX asr boshlarida o'zbek adabiy muhitida yuzaga kelgan yangilanish jarayonlari, milliy uyg'onish, ozodlik va mustaqillik uchun kurash motivlari ijodkorlar ijodida o'z aksini topdi. Bu jarayonlarda Abdulhamid Cho'lponning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Uning ijodiy merosi, xususan, she'riyatida va nasriy asarlarida sukut va ichki ozodlik motivlari chuqur poetik ifodasini topgan. Mazkur maqola Cho'lpon ijodini adabiy tanqid nuqtayi nazaridan tahlil qilish, sukut va ichki ozodlik poetikasining nazariy asoslarini yoritish, shuningdek, bu motivlarning o'zbek adabiy tanqidida qanday talqin etilganini o'rganishga qaratilgan. Shu bilan birga, maqolada adabiy tanqidning tarixiy taraqqiyoti, klassik va zamonaviy nazariy yondashuvlar, mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlari asosida kompleks tahlil amalga oshiriladi. Bunda Cho'lpon ijodining o'ziga xosligi, uning poetik tafakkurida sukut va ichki ozodlikning tutgan o'rni hamda bu motivlarning adabiy tanqidda qanday baholanganiga alohida e'tibor qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili

Adabiy tanqid nazariyasining shakllanishi va taraqqiyoti inson tafakkurining tarixiy bosqichlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u adabiy jarayonlarni anglash, baholash va tahlil qilishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Adabiy tanqidning nazariy asoslari, avvalo, qadimiy sharq va yunon-rim falsafasidan boshlangan bo‘lsa-da, uning zamonaviy ko‘rinishlari XIX—XX asrlarda shakllangan. Adabiy tanqidda asarlarning mazmun-mohiyatini ochib berish, ularning ijtimoiy, estetik va axloqiy ahamiyatini aniqlashda turli konseptual yondashuvlar vujudga kelgan. Jumladan, klassik adabiy tanqidda asar va ijodkor orasidagi o‘zaro munosabat, muallifning jamiyat oldidagi mas‘uliyati, so‘z san’ati va badiiylik masalalariga katta e’tibor qaratilgan. Sharq mumtoz adabiyotida, xususan, Navoiy, Fuzuliy va boshqa mutafakkirlarning asarlarida adabiy tanqid elementlari, badiiy uslub va ichki mazmun masalalari chuqur tahlil qilingan. G‘arb adabiy tanqidida esa Aristotelning "Poetika" asari, Platonning "Davlat" va "Fedr" dialoglari, hamda keyingi davrlarda Lanson, Belinskiy, Shklovskiy kabi olimlarning adabiy jarayonlarga yondashuvi muhim ahamiyat kasb etgan. Shu tariqa, adabiy tanqid nazariyasi doirasida asar va uning muallifi, o‘quvchi va jamiyat o‘rtasidagi dinamik munosabatlar, badiiy obraz va poetik ifoda, shuningdek, adabiy maktab va oqimlarning shakllanishi jarayonlari o‘rganib chiqilgan[1].

Adabiy tanqidning nazariy asoslari, xususan, poetik motivlar va ularning ifoda vositalari masalasi XX asr boshlarida yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu davrda rus formalizmi, fransuz strukturalizmi, ingliz yangi tanqidi, nemis fenomenologiyasi kabi nazariy oqimlar adabiy asarlarni tahlil qilishda yangi metodologik yondashuvlarni kiritdi. Ularning asosiy diqqat markazida matnning ichki tuzilishi, poetik obrazlar, til va ifoda vositalari, muallif va qahramon o‘rtasidagi munosabatlar, shuningdek, o‘quvchining qabul qilish jarayoni turdi. Bu jarayonlarda sukut va ichki ozodlik motivlari ham o‘rganila boshlandi. Jumladan, rus formalizmining yirik namoyandalaridan biri Viktor Shklovskiy “ostranenie” (begonalashtirish) tushunchasini ilgari surib, adabiy asarda sukut, pauza va noaniqlik kabi poetik vositalarning badiiy ma’noni kuchaytirishdagi o‘rni haqida

to'xtaladi. Bu esa Cho'lpon ijodidagi sukut motivini zamonaviy adabiy tanqid doirasida tahlil qilish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Sharq adabiy tanqidida esa sukut va ichki ozodlik motivlari ko'proq tasavvufiy tafakkur, ruhiy kamolot va insonning ichki dunyosini anglash nuqtayi nazaridan talqin etiladi. Xususan, Navoiy, Jomiy, Attor kabi mutafakkirlar asarlarida sukut — tafakkur, tafakkur — ruhiy ozodlik sari yo'l sifatida talqin qilingan. Bu yondashuvlar keyinchalik o'zbek adabiy muhitiga ham chuqur kirib kelgan. XX asr boshlarida Cho'lpon, Fitrat, Qodiriy, Behbudiy kabi ziyolilar milliy uyg'onish va ozodlik g'oyalarini ilgari surishda, avvalo, insonning ichki dunyosi, ruhiy hurligi va so'z erkinligiga urg'u berishdi. Cho'lpon ijodida aynan sukut va ichki ozodlik motivlari poetik ifodaning muhim manbai sifatida namoyon bo'ldi. Mazkur motivlarning adabiy tanqidda talqin etilishi esa o'zbek adabiy jarayonining o'ziga xosligini ko'rsatadi[2].

O'zbek adabiy tanqidida Cho'lpon ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'plab bo'lib, ular orasida poetik motivlar, uslub, badiiy tafakkur va zamonaviylik masalalari yetakchi o'rinda turadi. Shu bilan birga, Cho'lpon ijodining zamonaviy adabiy nazariyalar bilan uyg'un holda tahlil qilinishi, uning poetik tafakkuridagi sukut va ichki ozodlik motivlarining zamonaviy adabiy tanqid doirasida talqin etilishi bugungi kunda ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Masalan, T. Qahhor, A. Orinboyev, N. Komilov, S. Sirojiddinov, I. G'aniyev, S. Jo'raev, A. Hayitmetov kabi olimlarning tadqiqotlarida Cho'lpon ijodining poetik xususiyatlari, uning badiiy tafakkuridagi yangilik, erkinlik va ruhiy ozodlik masalalari chuqur tahlil etilgan. T. Qahhor o'z tadqiqotlarida Cho'lpon she'riyatining asosiy xususiyati sifatida undagi ichki ziddiyat, ruhiy izzat va sukut motivini ajratib ko'rsatadi. Olim fikricha, Cho'lpon uchun sukut — bu nafaqat jimjitlik, balki ichki norozilik, ruhiy qarshilik va ozodlik sari intilishning poetik ifodasidir. Shuningdek, N. Komilov o'zining "Cho'lpon poetikasi" nomli monografiyasida Cho'lpon she'riyatida sukut motivi insonning ruhiy holati, ijtimoiy muhitga munosabati va ozodlik uchun kurash ramzi sifatida talqin qilinishini asoslab beradi. Tadqiqotchi Cho'lpon she'riyatida sukut va ichki ozodlik bir-birini to'ldiruvchi, zamonaviy adabiy tafakkur uchun muhim poetik manba ekanini ta'kidlaydi[3].

Adabiy tanqidning konseptual asoslarini yanada chuqurroq anglash uchun tarixiy va zamonaviy nazariyalarni taqqoslash muhim ahamiyatga ega. Klassik adabiy tanqidda asosan badiiy asarning axloqiy-estetik funksiyasi, muallif shaxsi va jamiyat orasidagi munosabatlar muhim o‘rin tutgan. Zamonaviy adabiy tanqid esa asosan matnning ichki strukturasi, poetik obrazlar tizimiga, sub’ektiv va ob’ektiv talqinlar o‘rtasidagi ziddiyatlarga urg‘u beradi. Shu nuqtayi nazardan, Cho‘lpon ijodining zamonaviy adabiy tanqid doirasida o‘rganilishi, uning poetik tafakkuridagi sukut va ichki ozodlik motivlarining zamonaviy metodologik asosda tahlil qilinishi bugungi adabiyotshunoslik uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Cho‘lponning "Sado" she‘ri, "Kecha va kunduz" romani, "Oydin kechalarda" kabi asarlarida sukut va ichki ozodlik motivlari poetik vositalar orqali chuqur ifodalangan. Ayniqsa, "Sado" she‘rida Cho‘lpon sukutni insonning ichki dunyosidagi iztirob, norozilik va ozodlik sari intilish ramzi sifatida talqin qiladi. Bu esa Cho‘lpon poetikasida sukut va ichki ozodlik motivlarining o‘zaro aloqadorligini ko‘rsatadi.

Sukut va ichki ozodlik motivlarining adabiy tanqidda talqin etilishi doirasida mintaqaviy va milliy olimlarning tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, S. Sirojiddinov o‘z tadqiqotlarida Cho‘lpon ijodining milliy uyg‘onish, ozodlik va mustaqillik g‘oyalari bilan bog‘liqligini chuqur ilmiy asoslab beradi. Olim fikricha, Cho‘lpon ijodida sukut — bu ijtimoiy zulmga qarshi norozilik, ichki ozodlik esa insonning ruhiy hurligi va mustaqillik sari intilish ramzidir. S. Jo‘raev esa Cho‘lpon she‘riyatini poetik tafakkur taraqqiyoti nuqtayi nazaridan o‘rganib, undagi sukut va ichki ozodlik motivlarining zamonaviy adabiy tafakkur uchun muhim manba ekanini ta’kidlaydi. Tadqiqotchi Cho‘lpon she‘riyatida sukut motivi nafaqat jimjitlik, balki poetik ifoda, badiiy tasvir va ruhiy iztirob ramzi sifatida talqin qilinishini asoslab beradi. Bu jihatlar Cho‘lpon ijodining zamonaviy adabiy tanqid doirasida o‘rganilishiga zamin yaratadi[4].

Empirik tadqiqotlar va amaliy tahlillar asosida Cho‘lpon ijodidagi sukut va ichki ozodlik motivlarining poetik vositalar orqali qanday ifodalanganini aniqlash mumkin. Cho‘lpon she‘riyatida sukut motivi ko‘pincha pauza, to‘xtalish, jimjitlik, so‘zsiz ifoda, ichki dialog va tashqi jimlik orqali ifodalanadi. Masalan, "Sado" she‘rida shoir sukutni

insonning ichki noroziligi, ruhiy iztiroblari va ozodlik sari intilishi ramzi sifatida talqin qiladi. "Oydin kechalarda" asarida esa sukut motivi tabiat manzaralari, jimjit tun, yulduzlar sukunati orqali badiiy ifodalanadi. Bu jihatlar Cho'lpon poetikasida sukut va ichki ozodlik motivlarining o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Shuningdek, Cho'lpon nasrida ham sukut motivi muhim poetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. "Kecha va kunduz" romanida qahramonlarning ichki monologi, ularning sukutga cho'mishi, jamiyat oldidagi noroziligi va ozodlik sari intilishi asarining asosiy poetik motivlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Bu jihatlar Cho'lpon ijodining zamonaviy adabiy tanqid doirasida chuqur tahlil qilinishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiy tanqidda Cho'lpon ijodining baholanishi jarayonida turli yondashuvlar va qarama-qarshi fikrlar ham mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar Cho'lpon she'riyatida sukut va ichki ozodlik motivlarining haddan tashqari romantik talqin qilinishini tanqid qiladilar. Ularning fikricha, Cho'lpon poetikasida sukut ko'proq ruhiy iztirob, umidsizlik va beqarorlik ramzi sifatida ifodalangan. Boshqa tadqiqotchilar esa aksincha, Cho'lpon ijodida sukut va ichki ozodlik motivlari milliy uyg'onish, ozodlik va mustaqillik uchun kurash ramzi sifatida talqin qilinishini asoslab beradilar. Bu qarama-qarshi fikrlar Cho'lpon ijodining adabiy tanqidda turlicha talqin qilinishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, zamonaviy adabiy tanqid nazariyasida asarning ko'p qatlamli talqini, poetik motivlarning turli badiiy vositalar orqali ifodalanishi, muallif va o'quvchi o'rtasidagi dinamik munosabatlar masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatlar Cho'lpon ijodining zamonaviy adabiy tanqid doirasida kompleks tahlil qilinishini taqozo etadi[5].

Cho'lpon ijodidagi sukut va ichki ozodlik motivlarining adabiy tanqidda talqin etilishi jarayonida regional va milliy olimlarning tadqiqotlari muhim manba sifatida xizmat qiladi. Jumladan, A. Hayitmetov, I. G'aniyev, S. Sirojiddinov, N. Komilov, T. Qahhor kabi olimlar Cho'lpon ijodining poetik xususiyatlari, undagi sukut va ichki ozodlik motivlarining zamonaviy adabiy tafakkur uchun ahamiyati, ularning badiiy ifoda va poetik obrazlar tizimidagi o'rni haqida chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borganlar. Bu tadqiqotlarda Cho'lpon poetikasida sukut motivi nafaqat jimjitlik, balki ichki norozilik, ruhiy iztirob va ozodlik sari intilish ramzi sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, ichki ozodlik motivi

insonning ruhiy hurligi, mustaqillik sari intilishi va jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarga qarshi kurash ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu jihatlar Cho‘lpon ijodining adabiy tanqidda chuqur va kompleks tahlil qilinishiga imkon yaratadi[6].

Shu tariqa, adabiy tanqid va Cho‘lpon ijodi masalasi doirasida olib borilgan tadqiqotlar, nazariy va amaliy tahlillar asosida Cho‘lpon ijodidagi sukut va ichki ozodlik poetikasining o‘ziga xos jihatlari, ularning adabiy tanqidda qanday talqin etilgani, shuningdek, bu motivlarning o‘zbek adabiy tafakkuridagi o‘rni va ahamiyati chuqur ilmiy asosda yoritilgan. Bu jihatlar Cho‘lpon ijodining zamonaviy adabiy tanqid doirasida o‘rganilishi, uning poetik tafakkuridagi yangilik va erkinlik motivlarining zamonaviy adabiy tafakkur uchun muhim manba ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan ilmiy-nazariy va amaliy tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, adabiy tanqid va Abdulhamid Cho‘lpon ijodi masalasi o‘zbek adabiy tafakkuri va zamonaviy adabiyotshunoslik uchun doimo dolzarb va muhim masala bo‘lib kelmoqda. Cho‘lpon ijodining o‘ziga xosligi, xususan, undagi sukut va ichki ozodlik motivlarining poetik ifodasi, bu motivlarning adabiy tanqid doirasida turlicha talqin qilinishi, zamonaviy adabiy tafakkur uchun yangi ilmiy yondashuvlarni keltirib chiqarmoqda. Cho‘lpon poetikasida sukut motivi insonning ruhiy iztiroblari, ichki noroziligi va ozodlik sari intilishi ramzi sifatida, ichki ozodlik motivi esa insonning ruhiy hurligi, mustaqillik sari intilishi va jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarga qarshi kurash ramzi sifatida chuqur badiiy ifodaga ega. Bu jihatlar Cho‘lpon ijodining adabiy tanqidda chuqur va kompleks tahlil qilinishiga, zamonaviy adabiy tafakkur uchun yangi ilmiy manba bo‘lib xizmat qilishiga sabab bo‘lmoqda. Mazkur maqolada Cho‘lpon ijodidagi sukut va ichki ozodlik poetikasining o‘ziga xos jihatlari, ularning adabiy tanqidda qanday talqin etilgani, shuningdek, bu motivlarning o‘zbek adabiy tafakkuridagi o‘rni va ahamiyati chuqur ilmiy asosda yoritildi. Kelgusida Cho‘lpon ijodining zamonaviy adabiy tanqid va poetik tafakkur doirasida yanada kengroq va chuqurroq o‘rganilishi, uning poetik merosining yangi ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq qilinishi zarur. Bu esa o‘zbek adabiy tanqidining

taraqqiyotiga, Cho‘lpon ijodining zamonaviy adabiy tafakkurda munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shklovskiy V. *Iskusstvo kak priyom*. Moskva: Iskusstvo, 1990.
2. Komilov N. *Cho‘lpon poetikasi*. Toshkent: Fan, 2003.
3. Qahhor T. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1996.
4. Sirojiddinov S. *Milliy uyg‘onish va adabiyot*. Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
5. Jo‘raev S. *Cho‘lpon va o‘zbek adabiy tafakkuri*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
6. Hayitmetov A. *Cho‘lpon va XX asr o‘zbek adabiyoti*. Toshkent: Fan, 1985.